

Εκπαίδευση, Δια Βίου Μάθηση, Έρευνα και Τεχνολογική Ανάπτυξη, Καινοτομία και Οικονομία

Τόμ. 2 (2019)

Πρακτικά του 2ου Πανελληνίου Επιστημονικού Συνεδρίου με Διεθνή Συμμετοχή «Ελλάδα-Ευρώπη 2020: Εκπαίδευση, Δια Βίου Μάθηση, Έρευνα, Νέες Τεχνολογίες, Καινοτομία και Οικονομία», Λαμία 28, 29, 30 Σεπτεμβρίου 2018

Επαναπροσδιορίζοντας το ρόλο των ΤΠΕ στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα: το παράδειγμα του γλωσσικού μαθήματος της Έκθεσης

Ουρανία Μουσσούλη, Φώτιος Παντόπουλος, Γιώργος Σταμούλης

doi: [10.12681/elrie.1567](https://doi.org/10.12681/elrie.1567)

Επαναπροσδιορίζοντας το ρόλο των ΤΠΕ στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα: Το παράδειγμα του γλωσσικού μαθήματος της Έκθεσης

Μουσουλή Ράνια¹, Παντόπουλος Φώτιος², Σταμούλης Γιώργος³

raniamoussouli@yahoo.fr , fotis.pantopoulos@yahoo.com , george.stamoulis.1966@gmail.com

¹PhD, Μεταδιδακτορική Ερευνήτρια, Παν. Θεσσαλίας, Δ.Ε., ²Υποψ. Διδάκτωρ, Παν. Θεσσαλίας, Δ.Ε., ³Καθηγητής, Παν. Θεσσαλίας

Περίληψη

Σκοπός της παρούσας εργασίας, είναι να παρουσιάσει τη συμβολή και χρησιμότητα των ΤΠΕ και την ένταξη τους στην εκπαίδευση. Πιο ειδικά, θα γίνει αναφορά στις ΤΠΕ στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα και τους λόγους για τους οποίους είναι απαραίτητη η εισαγωγή τους. Το μάθημα της Νεοελληνικής Γλώσσας στη μέση κυρίως εκπαίδευση, αποτελεί το πιο αντιπροσωπευτικό παράδειγμα για την εφαρμογή ΤΠΕ, καθώς είναι ένα μάθημα σύγχρονο, με πλούσια ύλη που προσφέρει πολλαπλά ερεθίσματα και έχει υψηλές απαιτήσεις, αποτελώντας μια πρόκληση για τον εκπαιδευτικό και το μαθητή ταυτόχρονα. Στη διδασκαλία του με ΤΠΕ υπάρχει τριπλό όφελος: οι ΝΤ επιτελούν έναν χρήσιμο ρόλο καθώς το γνωστικό αυτό αντικείμενο ευνοεί μια διδασκαλία συνεργατική, το μάθημα ξεφεύγει από τις Πανελλήνιες εξετάσεις και τον βαθμοθηρικό χαρακτήρα και τέλος οι μαθητές μαζί και με την παιδαγωγικά ορθή προσέγγιση του δασκάλου, αναπτύσσουν τη μητρική τους γλώσσα αποτελεσματικά.

Λέξεις κλειδιά: Νέες Τεχνολογίες, Νεοελληνική Γλώσσα, Ελληνικό Εκπαιδευτικό Σύστημα

Abstract

The purpose of this paper is to present the contribution and usefulness of ICTs and their integration into education. More specifically, there will be a reference to ICT in the greek educational system and the reasons for their introduction. The lesson of Modern Greek mainly in secondary education, is the most representative example of ICT implementation, as it is a modern course with rich content that offers multiple stimuli and has high demands, challenging both the teacher and the student at the same time. Teaching with ICT has a triple benefit: NT performs a useful role as this cognitive object favors a creative teaching, then the lesson ultimately is more open and orientates the child not only towards the hard system of National Examinations. In conclusion, with the positive behavior on behalf of the teacher, students develop the sense of their mother language effectively.

Keywords: New Technologies, Modern Greek Language, Greek Educational System

1. Εισαγωγή

«Πώς θα σας φαινόταν, εάν είχατε μπροστά σας τον μηχανισμό των Αντικυθήρων και μπορούσατε να καταλάβετε πώς λειτουργεί;». Αυτή η ερώτηση θα μπορούσε να τεθεί ίσως ως αφορμή σε ένα μάθημα με ΝΤ από έναν Έλληνα εκπαιδευτικό.

Κάθε νέα ανακάλυψη στην πορεία εξέλιξης της ανθρωπότητας, δείχνει το δρόμο προς κάτι το άγνωστο και καλεί τον άνθρωπο να μάθει κάτι παραπάνω από ο,τι ως τώρα γνώριζε. Η εφευρετικότητα του, έμφυτο χάρισμα, γεννά συνεχώς νέες ιδέες και τείνει σε καινούργιες ανακαλύψεις που θα διευκολύνουν αλλά και θα ομορφύνουν τις συνθήκες της ζωής του. Η εισαγωγή των μηχανών είναι πλέον γεγονός εδώ και πολλά χρόνια. Η απήχηση που έχουν σήμερα οι ΤΠΕ είναι δεδομένη, καθώς όλα τα κράτη υιοθετούν μεθόδους για να κάνουν τη γνώση των μαθητών τους πιο αποτελεσματική και τη μετάδοση ιδεών πιο πλούσια.

Η φιλοσοφία των NT, οδηγεί σε μια δημοκρατική και επαναστατική προσέγγιση της γνώσης.(Farr F. & Murray, 2016). Κι αυτό έγκειται κυρίως στο ότι προάγει την ισότητα ανάμεσα στους ανθρώπους, βοηθώντας τους να ανακαλύψουν τις ατομικές τους κλίσεις και προτιμήσεις ανεξάρτητα από ηλικία ή φύλο, σεβόμενες τις ιδιαίτερες μαθησιακές τάσεις τους (Lee et al., 2016). Μάλιστα, είναι άρρηκτα δεμένη με την μάθηση που είναι σχεδόν ουτοπικό να φανταστεί κανείς γλωσσικό μάθημα που δεν την αξιοποιεί σε κάποιο βαθμό, έτσι ώστε να πετύχει μια ουσιαστική διδασκαλία. (Chun et al., 2016). Η χρήση της γλώσσας με Νέες Τεχνολογίες, οδηγεί τους εκπαιδευτικούς στο να αναρωτηθούν σχετικά με το ποια είναι η καλύτερη δυνατή αξιοποίηση τους, ενώ ταυτόχρονα η επίδραση της τεχνολογίας στη ζωή μας και δη στην εκμάθηση γλώσσας, θα πρέπει να αντιμετωπίζεται κριτικά και όχι ως αποκλειστική και μοναδική λύση. Αντίθετα, να αξιοποιείται ό,τι πρακτικό και χρήσιμο από αυτήν, καθώς θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψιν η αποτελεσματικότητα των εργαλείων στη διαχείριση του γλωσσικού αντικείμενου (Chun et al., 2016).

Κάθε χώρα υποδέχεται αυτή την αλλαγή με τους δικούς της ρυθμούς και αναλόγως της δομής του εκπαιδευτικού της προγράμματος ή τις στρατηγικές της σε σχέση με το συγκεκριμένο αντικείμενο, λαμβάνοντας υπόψιν και τη σοβαρή παράμετρο της χρηματοδότησης που διατίθεται για την εκπαίδευση των εκπαιδευτικών (Balanskat & Engelhardt, 2015). Για την Ελλάδα, που ακολουθεί με σταθερά και αργά βήματα αυτή τη διαδικασία, υπάρχει το ερώτημα εάν τελικά αφομοιώνει και πώς την εισαγωγή της τεχνολογίας στην εκπαίδευση της και τι μορφή παίρνει αυτή η αφομοίωση με βάση τις δυνατότητες και δυναμική της ως χώρα.

Επειδή η συμβολή και η ύπαρξη των NT σε αυτή είναι ακόμη μικρή και οι έρευνες βρίσκονται στο ξεκίνημα τους, είναι ενδιαφέρον αλλά και αναγκαίο να ερευνηθεί ακόμη περισσότερο και σε βάθος κανείς το πεδίο αυτό και να οδηγηθεί σε επιπλέον συμπεράσματα. Στόχος της παρούσας εργασίας είναι πρώτον, να καταδειχθούν οι λόγοι που καθιστούν μια τέτοια προσπάθεια σημαντική στην ελληνική πραγματικότητα και δεύτερον, να χρησιμοποιήσει το παράδειγμα του μαθήματος της Νεοελληνικής Γλώσσας στη μέση εκπαίδευση, προκειμένου να διερευνήσει την παιδαγωγική χρησιμότητα των ΤΠΕ σε συγκεκριμένο γνωστικό αντικείμενο.

2. Σκιαγράφηση του ρόλου των ΤΠΕ στη σημερινή εποχή

Η τεχνολογία κατακλύζει κάθε πτυχή των δραστηριοτήτων του ατόμου που ξεκινά από την καθημερινότητα μέχρι και τον τρόπο με τον οποίο γνωρίζει ή και κατανοεί τον κόσμο. Στον τομέα της γνώσης και πιο συγκεκριμένα της παιδείας, η συνάντηση τεχνολογίας και παιδαγωγικής μας οδηγεί, όπως είναι φυσικό, σε νέα ερωτήματα σχετικά με τη φύση αυτής της σχέσης, όπως για παράδειγμα πώς η μία συνεργάζεται με την άλλη ή εάν και κατά πόσον την υπερκαλύπτει, τι είναι χρησιμότερο και λειτουργικότερο σε ένα μάθημα που έχει αυτή τη μορφή, εάν ο ρόλος του εκπαιδευτικού κρατά ή δεν κρατά τη διδακτική χρησιμότητα της τεχνικής και εάν την κρατά πώς την οδηγεί σε μια διδασκαλία διαφωτιστική και μεταμορφωτική. Σύμφωνα με τον Stockwell, παιδαγωγική και τεχνολογία αποτελούν ένα σύνολο. Η σχέση στηρίζεται στο «μαζί», σε αυτή την ένωση που κάποτε έχει τις διακυμάνσεις της λαμβάνοντας υπόψιν το γεγονός ότι η τεχνολογία κινείται πολλές φορές πιο γρήγορα και επιφέρει νέες προσλαμβάνουσες στη διδασκαλία που ζητούν την άμεση προσαρμογή από δάσκαλο και μαθητές (Stockwell, 2007).

Υπάρχει όμως εδώ κάτι που πρέπει να παρατηρήσει κανείς. Σήμερα δεν μπορούμε να σκεφτούμε να μην ζούμε με την τεχνολογία. Μπορούμε όμως να συμπεράνουμε από τις υπάρχουσες και σύγχρονες μελέτες, ότι η εισαγωγή της τεχνολογίας στη μάθηση και τη διδασκαλία παρουσιάζει ελλείψεις και κενά που πρέπει να καλυφθούν. Για παράδειγμα, τα εργαλεία για την εκμάθηση γλώσσας είναι πολλά και αρκετά διευρυμένη η χρήση τους. Όμως τίθεται ζήτημα εάν οι εκπαιδευτικοί και μαθητές γνωρίζουν απόλυτα ποια είναι τα κατάλληλα για την εκάστοτε μαθησιακή περίπτωση και για αυτό στέκονται αμήχανοι μπροστά στους ταχύτατους ρυθμούς της

επικοινωνίας σε παγκόσμιο επίπεδο (Farr & Murray, 2016). Πολλές έρευνες πάντως, υποστηρίζουν την χρησιμότητα τους και τις ποικίλες δυνατότητες τους (Levy, 2016; Amaral & Meurers, 2011).

Η μάθηση της γλώσσας, είναι ένα πεδίο στο οποίο οι ΤΠΕ έχουν αρκετά παρέμβει με τις μεθόδους που χρησιμοποιούν για να διευκολύνουν το συγκεκριμένο διδακτικό αντικείμενο. Και εκεί, επειδή ένα τέτοιο μάθημα σημαίνει περισσότερο επικοινωνία και άσκηση διαλόγου, τα εργαλεία είναι ακριβώς αυτό: μέσα για την επιτυχή εξάσκηση της. Ειδικότερα, στη διεθνή βιβλιογραφία υπάρχουν εκτεταμένες αναφορές σχετικά με τα προγράμματα και τους τύπους των εργαλείων που βοηθούν την καλύτερη αφομοίωση της (Levy, 2016; Amaral & Meurers, 2011; Stockwell, 2007; Levy, 2009). Αυτά από τα πιο απλά και μονοδιάστατα, που καλύπτουν δηλαδή μία πτυχή της μέχρι τα πιο σύνθετα, είναι το καθένα μοναδικό για τις ιδιαιτερότητες που έχει, για το τι προσφέρει και πόσο λειτουργικό είναι για τον χρήστη. Είτε απαιτώντας περισσότερες ενέργειες ή λιγότερες από μαθητή και δάσκαλο, καλύπτουν τουλάχιστον αρκετά ικανοποιητικά τις βασικές ανάγκες στην μάθηση και διδασκαλία.

Σε σύνολο ερευνών σχετικών με την παρουσία και αποτελεσματικότητα τους, παρατηρούμε ότι βοηθούν στη βελτίωση και ανανέωση γραμματικών και λεξιλογικών φαινομένων και γραπτού λόγου με προγράμματα όπως τα Hot Potatoes, ηλεκτρονικά λεξικά, το Courseware για την ανάγνωση, το Antidote για να αναφέρουμε μερικά ενδεικτικά μόνο (Stockwell, 2007; Levy, 2009). Εδώ και μια δεκαετία περίπου λειτουργούν προϊόντα εξελιγμένα και σύνθετα με την δυνατότητα παραγωγής λόγου ταυτόχρονα με ακουστικές ή προφορικές ασκήσεις όπως το Tagarella για Πορτογαλικά, το Robo-Sensei για την Ιαπωνική γλώσσα που συνδυάζει τη γνώση γραμματικής με περίτεχνες εικόνες ή το E-tutor που έχει τη δυνατότητα να προβλέπει την πρόοδο των μαθητών και να τους βοηθά στη διόρθωση των λαθών τους (Amaral & Meurers, 2011).

Μαζί με τα blogs, wikis, κινητά, tablets που χρησιμοποιούνται ευρέως, ξεχωρίζει το Intelligent Tutoring System, ένα άμεσο και πρωτότυπο μέσον διδασκαλίας, όπου στη θέση του δασκάλου υπάρχει εξομοιωτής (Golonka et al., 2014). Οι έρευνες υπογραμμίζουν εν τούτοις, ότι σημαντική είναι η προτεραιότητα που πρέπει να δίνεται στον παιδαγωγικό ρόλο, ρόλος ζωντανός που είναι καλό να προηγείται των τεχνολογικών μέσων, διότι καμία τεχνολογία δεν αντικαθιστά ένα καλό και ποιοτικό μάθημα (Golonka et al., 2014; Levy, 2009).

Στο σήμερα, η τεράστια δύναμη του διαδικτύου έχει ως αποτέλεσμα να αλλάξει η δυναμική της σχέσης μαθητή καθηγητή. Ο δάσκαλος σε αυτό το πλαίσιο γίνεται τώρα μαθητής, πρέπει να γνωρίζει περισσότερα και να είναι πολύ πιο εξασκημένος και συνειδητοποιημένος ως προς τις εκπαιδευτικές ανάγκες των μαθητών του. Μια τέτοια αλλαγή μοιραία επέφερε και έναν διαφορετικό τρόπο επικοινωνίας και γλωσσικής εκμάθησης (Healey, 2016). Πολλές έρευνες επίσης, τονίζουν την ανάγκη για εκπαίδευση και επιπλέον επιμόρφωση του και την ενεργότερη συμμετοχή του μέσα στο μάθημα (Sentence & Csizmadia, 2017; Macià, 2012; Levy, 2009). Με τις πρόσθετες ευθύνες και αρμοδιότητες σε αυτή τη νέα πραγματικότητα, ο ίδιος γίνεται «συνεργάτης», «ερευνητής» και «εκτιμητής» του νέου υλικού και πρέπει να είναι τεχνολογικά καταρτισμένος, πιο κοινωνικός, δημιουργικός όχι μόνο όταν είναι παρών στο μάθημα αλλά και σε περιπτώσεις που λείπει η φυσική του παρουσία, όπως γίνεται με τα ασύγχρονα ηλεκτρονικά περιβάλλοντα (Arnó-Macià, 2012; Compton, 2009).

3. Ο ρόλος των ΤΠΕ στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα και οι λόγοι ένταξής τους

Στην Ελλάδα, οι προσπάθειες ένταξης της τεχνολογίας στην μάθηση φαίνεται να είναι σταθερή. Δεν έχει τόσο σημασία να συγκρίνει κανείς το πόσο αργή ή γρήγορη πρόοδο έχει κάνει σε σχέση με την υιοθέτηση των τεχνολογιών στην εκπαίδευση της, αλλά να διερευνήσει τους λόγους που η ένταξη αυτή κάνει τη διαφορά. Σε μια συνοπτική και σύντομη περιγραφή της εικόνας που παρουσιάζει το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, παρατηρούμε την κυριαρχία πολιτικών και θρησκευτικών παραγόντων που καθοδηγούν τις εκπαιδευτικές αποφάσεις και τις συνεχείς αλλαγές

στην εκπαίδευση της. Ιδιαίτερα τις δεκαετίες 1990 και έπειτα, τα τεχνολογικά μέσα εντάσσονται πιο δυναμικά στα ελληνικά σχολεία. Υπο το πρίσμα συνεχών μεταρρυθμίσεων στην ιστορία της, οι νέες προκλήσεις δεν υιοθετούνται με ευκολία (Koutsourakis, 2007; Vavouraki, 2004; Alahiotis & Stavlioti, 2006; Flouris & Passias, 2003).

Ως προς την ένταξη των Νέων Τεχνολογιών στην ελληνική εκπαίδευση, οι προοπτικές ανοίγουν περισσότερο μετά τις αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου της Λισσαβώνας στα 2000, που επενδύει στην εισαγωγή των ΤΠΕ, με στόχο να γίνει ανταγωνιστικότερη η Ευρώπη σε διεθνές επίπεδο. Η σύνοδος της Λισσαβώνας και γενικότερα η ένταξη της Ελλάδας στην Ευρώπη, διευκόλυνε στο να συντονίσει καλύτερα αυτή την προσπάθεια και την βοήθησε να γίνουν υπερβάσεις στο συγκεντρωτικό εκπαιδευτικό της σύστημα, εκπληρώνοντας ως ένα βαθμό την όποια αναγέννηση αυτό έχει ανάγκη (Koustourakis, 2007; Alahiotis & Stavlioti, 2006).

Οι υπολογιστές, θα ενταχθούν πιο ενεργά την περίοδο αυτή και θα μεταμορφώσουν τα δεδομένα της παιδείας με την εισαγωγή νέων υλικοτεχνικών υποδομών και τους καθηγητές να υιοθετούν μια νέα προσέγγιση στη διδασκαλία τους. Το πρώτο εγχείρημα με το πρόγραμμα «Οδύσσεια» για την επίσημη εισαγωγή υπολογιστών στη μέση εκπαίδευση, πέτυχε να δώσει το στίγμα της νέας αρχής από την παραδοσιακή στη μοντέρνα διδασκαλία. Αν και οι δυσκολίες ήταν πολλές και δεν κατάφεραν να νικήσουν το αυστηρό εξετασιοκεντρικό σύστημα, (Κουτσογιάννης, 2014) οι ΤΠΕ έδωσαν όμως μια ευεργετική πνοή. Οι ελληνικές τάξεις του σήμερα δεν είναι λοιπόν μόνο παραδοσιακές, μετά την εισαγωγή αυτή αλλά και δεν είναι εντελώς εκσυγχρονισμένες. Οι ΝΤ εισάγονται στα μαθήματα κάποτε και όταν το επιτρέπουν και οι συνθήκες. Μπορούμε να πούμε πως βρίσκονται σε υβριδικό στάδιο που ταλαντεύεται μεταξύ κλασικής διδασκαλίας και εισαγωγής ΝΤ.

Υπάρχει ωστόσο προς στιγμήν η τάση να ακολουθήσει την πρόοδο, πράγμα που δείχνει το ότι δίνονται δυνατότητες για επιπλέον προσπάθεια σε αυτόν τον τομέα. Η Ελλάδα έχει επίγνωση των δυσκολιών που αντιμετωπίζει, όπως οι λίγοι πόροι που διαθέτει για ενίσχυση εκπαιδευτικών δομών, έλλειψη οργάνωσης για επιπλέον επιμόρφωση σε καθηγητές και άλλους σχολικούς παράγοντες. Αυτά όμως είναι προβλήματα ενός θεσμού και ενός κράτους με ένα συγκεκριμένο παρελθόν, ιστορία και νοοτροπία.

Το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα δεν είναι καλύτερο ή χειρότερο από κανένα άλλο. Δεν είναι καθόλου δύσκολο να υποστηριχθεί ότι κι άλλες χώρες έχουν τις δικές τους αδυναμίες και κενά και η Ελλάδα σε αυτό το πλαίσιο δεν είναι διόλου λιγότερο ή περισσότερο νικημένη. Σε κάθε χώρα, δυσκολίες και προβλήματα συναντώνται είτε σε υλικό είτε σε οργάνωση εκπαιδευτικών δομών ή διοικητικών αρχών. Σε έρευνα στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού πολιτικού δικτύου για την εκπαιδευτική ηγεσία, αποτιμάται ότι η ομοιομορφία ως προς την πολιτική αυτονομίας των σχολείων γενικά είναι αδύνατον να υπάρξει, αφού κάθε κράτος αντιμετωπίζει ειδικά προβλήματα ή διακυμάνσεις στο εκπαιδευτικό της σύστημα, όπως για παράδειγμα εκδηλώσεις αρνητικών αντιδράσεων για την εισαγωγή μεταναστών στα σχολεία, τα σχολικά εγχειρίδια που άλλοτε κατευθύνονται από τις πολιτικές αρχές ή όχι, τον τρόπο που διαμορφώνεται το πρόγραμμα σπουδών ή θέματα που άπτονται του διδακτικού προσωπικού (Hatzopoulos et al., 2015).

Η Ελλάδα ως Ευρωπαϊκή χώρα και χώρα εξέχουσας γεωπολιτικής σημασίας στη Μεσόγειο, προσπαθεί τελικά να ακολουθήσει τις διεθνείς εξελίξεις. Ήδη σήμερα τα σχολεία της έχουν ενσωματώσει την τεχνολογία στη μάθηση και σε πολλά Πανεπιστήμια λειτουργούν Εργαστήρια Τηλεκπαίδευσης που κάνει το καθένα σημαντική δουλειά. Μετά από όλα αυτά, γεννάται το ερώτημα: ποιοι λόγοι τελικά καθιστούν την ύπαρξη και λειτουργία των ΤΠΕ σημαντική; και πώς αυτές εμφανίζονται ή αναδιαμορφώνουν το ελληνικό μάθημα;

Ο πρώτος λόγος είναι ότι οι Νέες Τεχνολογίες μπορούν να προάγουν την ελληνική γλώσσα ως μία γλώσσα που μιλιέται λιγότερο στις μέρες μας και να διαδόσουν τη φήμη της και την απήχηση της. Η ελληνική είναι μια πλούσια γλώσσα και εμφορεί αξίες αιώνων. Μπορεί μεταδίδοντας τον πολιτισμό και τις ιδέες της, να ασκήσει διεθνή επιρροή, ερχόμενη σε αλληλεπίδραση και με τον

πολιτισμό και άλλων λαών. Αξίζει επομένως να συμπορευθεί με τα σύγχρονα δεδομένα, διατηρώντας την αυθεντική της ταυτότητα, δηλαδή τα ιδιαίτερα γνωρίσματα της (Ecosolon, 2011). Η αναγκαιότητα εμπλουτισμού των εργαλείων σε μαθήματα λιγότερο ομιλούμενων γλωσσών αποτελεί αντικείμενο συστηματικών ερευνών. Αυτές δείχνουν ότι ναι μεν υπάρχει έλλειψη υλικού, μικρή συμμετοχή μαθητευόμενων και στήριξης της διδασκαλίας αυτών των γλωσσών με ΤΠΕ, όμως οι προσπάθειες συνεχίζονται (Kern & Malinowski, 2016; Winke et al. 2010).

Επίσης, δεν μπορεί να ισχυριστεί κανείς εάν αυτές οι προσπάθειες είναι λιγότερο αξιοσημείωτες από τις προσπάθειες για ενίσχυση των ΤΠΕ σε διαδεδομένες γλώσσες. Κάτι ακόμη πιο αξιοπαρατήρητο, είναι ότι οι μαθητές που μαθαίνουν μια τέτοια γλώσσα σχετικά άγνωστη, έρχονται σε πολύ αμεσότερη επαφή με τον πολιτισμό του λαού που μελετούν και ενισχύονται μαζί με τον γλωσσικό και ο πολιτισμικός διάλογος. Εν τέλει, η εκμάθηση με ΤΠΕ των λιγότερο ομιλούμενων γλωσσών, ανοίγει ένα νέο πεδίο στις ΤΠΕ και τη διδασκαλία γλώσσας γενικότερα, εφόσον δείχνει προοπτικές μιας Δια Βίου μάθησης (Jones, 2013).

Τα εργαλεία για την εκμάθηση της ελληνικής αποτελούν κι αυτά μια συμβολή στα εργαλεία διεθνώς. Λόγω του ότι ανταποκρίνονται στις ανάγκες μιας λιγότερο ομιλούμενης γλώσσας, εμπεριέχουν εν τούτοις πλήθος λειτουργιών και δυνατοτήτων. Ενδεικτικά, αναφέρουμε τους ιστότοπους της «Πύλης για την Ελληνική Γλώσσα», του Κέντρου Ελληνικής Γλώσσας και τα επιμέρους πρόγραμμα τα του όπως οι «Ψηφίδες», το Ινστιτούτου Επεξεργασίας του Λόγου και άλλα. Τα δύο πρώτα μάλιστα εμπεριέχουν πλούσιο υλικό που ξεκινά από την αρχαία Ελλάδα και την παράθεση αρχαιοελληνικών κειμένων με ενδιαφέρουσες πληροφορίες για τους συγγραφείς, αναλυτική περιγραφή της ιστορίας της γλώσσας, λογοτεχνικά κείμενα ή λεξικά. Η ανάγκη ενίσχυσης τους είναι δεδομένη, όπως και η ευχή να εμπλουτιστούν οι αναφορές σχετικά με αυτά στη διεθνή βιβλιογραφία.

Δεύτερος λόγος για την ένταξη των ΤΠΕ, είναι ότι η Ελλάδα υπήρξε η πρωτεργάτρια της παιδείας, μιας ανθρωποκεντρικής παιδείας, η πρώτη διδάξασα ενός παιδευτικού προτύπου που αργότερα επέδρασε καταλυτικά στον υπόλοιπο κόσμο. Η χώρα απετέλεσε έμπνευση για πολλά εκπαιδευτικά συστήματα παγκοσμίως. Εάν επομένως η σημερινή εκπαίδευση της ενσωματώνει τις Νέες Τεχνολογίες, τότε καταλαβαίνουμε ότι αυτές έρχονται να ενταχθούν σε ένα περιβάλλον ανθρωποκεντρικό, μια χώρα ανθρωπιστική, που υποστηρίζει και υποστήριζε τις ανθρώπινες αξίες.

Οι πηγές της κλασικής αρχαιοελληνικής σκέψης και η αρχαία παιδαγωγική είναι οι βάσεις στις οποίες έρχονται να προστεθούν οι τεχνολογικές εξελίξεις που στις βιομηχανικές χώρες ως τώρα έχουν ταχεία πρόοδο. Το σημαντικότερο είναι ότι η χώρα έχει το υπόβαθρο, τα θεμέλια να τις δεχτεί πέρα από το εκπαιδευτικό σύστημα ή τα προγράμματα σπουδών που επικρατούν ως τώρα. Έχει τις βάσεις της παιδείας να υιοθετήσει κάθε τι καινούργιο και πρωτοπόρο ανεξάρτητα από τις αδυναμίες που παρουσιάζει λόγω ιστορικών ή γραφειοκρατικών δυσκολιών, εφόσον της επιτρέπεται να αξιολογεί με άνεση κάτι πρωτοπόρο και να το αφομοιώνει με τον καλύτερο δυνατό τρόπο.

Ο Πλάτων θεωρείται ένας από τους πρώτους και πιο φωτισμένους παιδαγωγούς της ανθρωπότητας. Είναι πολύ χαρακτηριστική η σημασία που αποδίδει στην αυτονομία που πρέπει να έχει ο άνθρωπος όταν μαθαίνει. Στην «Πολιτεία» ήδη ακούμε το «παίζοντας τρέφε» στο πλαίσιο της ιδέας του να μην πιέζουμε τα παιδιά να μάθουν κάτι αλλά να τα καλλιεργούμε παίζοντας (Πλάτων, 536 Ε). Στο ίδιο έργο δίνεται έμφαση στην παιδεία, η οποία στοχεύει στην σφαιρική καλλιέργεια του νέου ανθρώπου, την ολόπλευρη και ελεύθερη διαπαιδαγώγηση και όχι την υπακοή σε έναν ελεγκτικό και ασφυκτικό τρόπο διδασκαλίας. Η ιδέα αυτή, οδηγεί σε μια φανερά ανθρωπιστική και ελεύθερη μορφή μετάδοσης της γνώσης, όπου το ήθος και η ορθή κατανόηση του κόσμου και της ζωής είναι το υπέρτατο ζητούμενο της εκπαίδευσης (Τσακαλίδης, 2010).

Στο διάλογο «Φαίδων» γίνεται λόγος για την ψυχή και την αθανασία της, για το εάν το σώμα που είναι ατελές και φθαρτό τελικά μας εμποδίζει να αγγίξουμε την αληθινή γνώση με τις αδιάκοπες ανάγκες, επιθυμίες και πάθη του. Ο φιλόσοφος καταλήγει, ότι μόνο με την ψυχή που είναι

ελεύθερη μπορούμε να μάθουμε κάτι με αυθεντικό τρόπο, είναι με αυτή που θα προσεγγίσουμε την αληθινή γνώση και όχι το σώμα (Πλάτων, 64 d - 67 b). Παιδεία και ψυχή λοιπόν είναι έννοιες που συμπορεύονται και συνομιλούν.

4. Το σχολικό αντικείμενο της Έκθεσης με ΤΠΕ

Εξετάζοντας το σήμερα, το μάθημα της Νεοελληνικής Γλώσσας ή αλλιώς της Έκθεσης, είναι ένα μάθημα του ελληνικού προγράμματος σπουδών. Αρχικά, είναι χρήσιμο να περιγράψουμε σύντομα και περιεκτικά τους μαθησιακούς του στόχους. Στο Δημοτικό, το παιδί βλέπει τη γλώσσα ακόμη σαν παιχνίδι, ωστόσο εκεί τίθενται πολύ σημαντικές βάσεις για την ορθή αποτύπωση του γραπτού του λόγου και είναι η πρώτη του ευκαιρία να εξοικειωθεί με τη χρήση των εργαλείων ή και οπτικοακουστικών μέσων στο γλωσσικό μάθημα. Το Δημοτικό είναι η αρχή. Στη μέση εκπαίδευση, το αντικείμενο αυτό παίρνει μια πιο συστηματοποιημένη μορφή. από τις πρώτες τάξεις του Γυμνασίου, μέχρι το τέλος της σχολικής ζωής. Σύμφωνα με τα αναλυτικά προγράμματα, η Έκθεση προσανατολίζεται στη μελέτη και επεξεργασία διαφόρων κειμενικών μορφών, όπως δοκίμια, άρθρα, αφηγήσεις, βιογραφίες, έτσι ώστε ο μαθητής να ενδυναμώσει την κριτική σκέψη του και να καλλιεργήσει την επικοινωνιακή ικανότητα, ερχόμενος σε επαφή με τον γραπτό λόγο αλλά και τον προφορικό (09-10-2017, Αρ. Πρωτ. 168785/Δ2).

Σαν μάθημα, φαίνεται να είναι από τα πιο ελεύθερα και ανοικτά σε διάλογο με τους μαθητές, ενώ τους επιτρέπει να πειραματιστούν με τη γραφή και να εμπλουτίσουν την έκφραση τους με την ανάγνωση. Η Έκθεση στο Γυμνάσιο, είναι μια μικρογραφία της Έκθεσης Λυκείου. Εκεί καλούνται οι μαθητές μεταξύ άλλων, να κάνουν μια πρώτη και βασική προσέγγιση του φαινομένου της γλώσσας και να αντιμετωπίσουν για πρώτη φορά έννοιες που εφαρμόζονται σε κείμενα, όπως πομπός-δέκτης-μήνυμα, να κατανοήσουν τι σημαίνει περίληψη στον γραπτό λόγο και να τοποθετηθούν κριτικά στα νοήματα του (29-08-2018, Αρ. Πρωτ. 140101/Δ2).

Εξυπακούεται, ότι η ύλη είναι πιο βαθιά σε σχέση με την Έκθεση του Λυκείου, όπου εκεί πια ο προσανατολισμός είναι όχι τόσο να μείνουν αυστηρά και μόνο στο γράμμα του κειμένου, αλλά να τοποθετήσουν το κείμενο και στα κοινωνικά δεδομένα του κόσμου στον οποίον ζουν, να καταλάβουν πώς αυτό είναι το μέσον για να έρθουν σε έναν ικανότερο διάλογο με τους άλλους, την εποχή τη δική τους και κάθε εποχή (04-09-2018, 142758/Δ2). Έτσι η Έκθεση Λυκείου έχει έναν πιο απαιτητικό στόχο και ο μαθητής χρειάζεται να εργαστεί επίπονα, έτσι ώστε να μπορέσει να πετύχει το αναμενόμενο αποτέλεσμα. Ειδικότερα, οι θεματικές ενότητες του μαθήματος δίνουν αφορμή για ελεύθερη συζήτηση ή ανταλλαγή απόψεων γύρω από θέματα της κοινωνικής ζωής, προβλήματα ή φαινόμενα όπως είναι η εργασία, η τρίτη ηλικία, τα ανθρώπινα δικαιώματα, η τέχνη και άλλα παρόμοια. Παράλληλα, δίνεται ένα πλαίσιο θεωρητικό σχετικά με το πώς τα παιδιά να εντοπίζουν συλλογισμούς και επιχειρήματα και να συντάσσουν οι ίδιοι κείμενα με διαφορετικό αποδέκτη κάθε φορά, έχοντας μια σαφή δομή, ένα επαρκές περιεχόμενο και μια υψηλή και ακριβή έκφραση (ΦΕΚ 2893/2017).

Το γνωστικό αυτό αντικείμενο ειδικά σε ο, τι αφορά τη διδασκαλία συλλογισμών και επιχειρημάτων, έχει τις βάσεις του στην αρχαία ελληνική Ρητορική τέχνη και την σοφιστική με τις πρώτες απόπειρες διαμόρφωσης πειστικών ρήσεων διατυπωμένων με ακρίβεια. Χρησιμοποιεί ακόμη στοιχεία της μετέπειτα επιστήμης της Λογικής και εμπνέεται από νεότερους στοχαστές όπως ο Toulmin και το μοντέλο επιχειρηματολογίας του, που όμως πάλι βρίσκει τις ρίζες του στην Αριστοτελική φιλοσοφία (Παγκουρέλια, 2013). Να σημειωθεί επίσης, ότι η Έκθεση, υπέστη αρκετές μεταβολές έως ότου ξεπεράσει τις αρχαιοπρεπείς τάσεις στη διδασκαλία της που επέβαλαν η χρήση της καθαρεύουσας και το λόγιο συντηρητικό πνεύμα και να φτάσει να υποστηρίξει τη φρέσκια και ζωντανή δημοτική γλώσσα (Αδάλογλου-Παπαδογιάννη, 1993).

Οι ΤΠΕ στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα ως προς το συγκεκριμένο γνωστικό αντικείμενο, φαίνεται να επιτελούν ένα ρόλο καίριο ιδιαίτερα στο Λύκειο, όχι μόνο γιατί οι απαιτήσεις είναι

υψηλότερες αλλά γιατί εκεί γίνεται λόγος για το αυστηρό και οριοθετημένο βαθμοθηρικό σύστημα των Πανελληνίων εξετάσεων. Τα παιδιά καλούνται στην τελευταία τάξη του σχολείου να ανταπεξέλθουν σε σύντομο χρόνο σε μια ύλη αρκετά μεγάλη, έτσι ώστε να επιτύχουν την εισαγωγή τους στην τριτοβάθμια εκπαίδευση.

Μέσα σε αυτό το μικρό χρονικό διάστημα, η ύλη αυτή γίνεται αυτοσκοπός και παρατηρούνται ιδιαίτερα προβλήματα ειδικά σε ό, τι αφορά την επαρκή τεκμηρίωση και την ακρίβεια των επιχειρημάτων τους, το φτωχό λεξιλόγιο ή δυσχέρεια στην έκφραση που ίσως εξομαλύνονταν εάν η προετοιμασία τους είχε ξεκινήσει από τις μικρότερες τάξεις. Δεν υπάρχουν επομένως περιθώρια λόγω αυτών των συνθηκών για πολλούς πειραματισμούς και υπέρβαση των καθορισμένων διδακτικών κανόνων (Παγκουρέλια 2013; Πούλιος, 2010). Μελέτες για την Έκθεση, υποστηρίζουν την ανάγκη ενίσχυσης της δημιουργικής σκέψης στο μάθημα και την ένταξη πιο ευχάριστων δραστηριοτήτων, όπως καταγισμός ιδεών, νοητικοί χάρτες αλλά κυρίως του ρόλου του δασκάλου που αποτελεί έναν δημιουργικό καθοδηγητή (Πούλιος, 2010).

Σε σχέση με τον ρόλο των ΤΠΕ σε αυτό, ήδη τα εκπαιδευτικά σενάρια και οι πειραματικές διδασκαλίες που υπάρχουν στις διαδικτυακές πλατφόρμες του «Πρωτέα» και του «Αισώπου» στο διαδίκτυο από εκπαιδευτικούς όλων των βαθμίδων και γνωστικών αντικειμένων, μπορούν να δώσουν ιδέες για μια πανελλαδική εφαρμογή αναλόγων δραστηριοτήτων στα σχολεία. Παρατηρώντας τα, είναι φανερό το ταλέντο και η μαεστρία των εκπαιδευτικών, άνθρωποι που εμπνέουν, που δημιουργούν και μαθαίνουν κι εκείνοι από τους μαθητές τους. Μαθητές και μαθητευόμενοι βλέπουν τη γλώσσα με εικόνες, με ήχους, με παιχνίδια και αισθάνονται ενεργοί, δημιουργικοί και χρήσιμοι. Οι ΤΠΕ δίνουν τη δυνατότητα στα παιδιά να διερευνήσουν μόνοι τους τα όρια του λόγου, να ανταλλάξουν απόψεις για τον κόσμο και τη ζωή, να φιλοσοφήσουν και να ερμηνεύσουν τη γύρω τους πραγματικότητα που νιώθουν να χτίζουν εκείνα τα ίδια. Αυτό οι ΝΤ μπορούν να το προσφέρουν, θέτοντας νέες βάσεις για το διδακτικό αντικείμενο.

Ως προς τη φιλοσοφία των εργαλείων στο μάθημα αυτό, μεταξύ άλλων τα νέα μέσα οπτικοποιούν τα κείμενα και δίνουν πολύ βοηθητικούς τρόπους χειρισμού τους. Ενδεικτικά δείγματα τα <https://sketchboard.io/> και <https://www.goconqr.com/en/mind-maps/> εξαιρετικά εργαλεία για τον καταγισμό και παραγωγή ιδεών, πολύ βοηθητικά στη συγγραφή και τη αποδοτικότερη σύνθεση κειμένων. Καθώς έχουν να επεξεργαστούν ένα θέμα, οι μαθητές μπορούν εύκολα να οργανώσουν τη σκέψη τους με πλάνο και διαγράμματα είτε μόνοι, είτε με την ταυτόχρονη παρουσία και άλλων. Αυτό λειτουργεί αποτελεσματικά για τη δομή των κειμένων τους και τη διατήρηση της συνοχής τους.

Το <https://padlet.com/> με το οποίο το παιδί μπορεί να κατασκευάσει πίνακες, δική του ιστοσελίδα ή κείμενα καλώντας και άλλους εισάγοντας power point, you tube, pdf και ο,τι άλλο του φαίνεται χρήσιμο. Το <https://app.edu.buncee.com/> με το οποίο μπορούν να δημιουργήσουν ιστορίες με σχέδια και εικόνες με ενδιαφέροντα γραφικά, βοηθητικό σε κείμενα όπως αφηγήσεις, περιγραφές. Επίσης, βοηθά τον καθηγητή να προγραμματίσει τις εργασίες των μαθητών του.

Οι πλατφόρμες <https://bigbluebutton.org/> και <https://www.edmodo.com/> διευκολύνουν τις ανταλλαγές υλικού και μπορούν να συμμετέχουν όλοι, ακόμη και οι γονείς. Στη big blue button δίνεται η δυνατότητα παρουσίας πίνακα σε πραγματικό χρόνο και ταυτόχρονης ομιλίας με τον καθηγητή, τους υπόλοιπους μαθητές ή ανταλλαγής ηχητικών αρχείων και βίντεο. Με αυτά αλλά και με πολλά άλλα εργαλεία στα χέρια τους, οι μαθητές μπορούν να προγραμματίσουν, να κατασκευάσουν, να οργανώσουν, να προτείνουν το οτιδήποτε σκέφτονται και να παράγουν χιλιάδες λύσεις και προτάσεις μέσα στο μάθημα της γλώσσας.

Οι ΤΠΕ και φυσικά η ευθύνη του εκπαιδευτικού στο πώς θα τις χρησιμοποιήσει, συνεισφέρουν σημαντικά σε μια εκ νέου και ανανεωμένη παράδοση του μαθήματος σε όλες τις τάξεις της μέσης εκπαίδευσης. Ο καθηγητής εν τέλει σε ένα τέτοιο εγχείρημα έχει να κάνει πολύ λίγα, δεν επιβάλλει πια τι να μάθουν αλλά εξελίσσει το μάθημα στο τι πρέπει να είναι. Σε όλα αυτά εν τούτοις, πρώτο λόγο πρέπει να έχει η σχέση που χτίζει ο ίδιος με τους μαθητές του. Η αγάπη, η ενσυναίσθηση και

η ψυχική επαφή είναι τα ουσιαστικότερα εργαλεία με τα οποία θα καταφέρει να επιτύχει τους διδακτικούς του στόχους. Εάν ο παιδαγωγός δεν κινητοποιήσει τις ψυχικές και συναισθηματικές του δυνάμεις, δεν έχει ενδιαφέρον και ζήλο, τότε τίποτε από τα παραπάνω δεν είναι εφικτό. Αυτό συνιστά την αληθινή διδασκαλία και καθορίζει την ποιότητα της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Οι μηχανές από μόνες τους είναι άψυχες, ο άνθρωπος δίνει σε αυτές ζωή και ως προς την εκπαίδευση, ζωή στο μυαλό και τη ψυχή των νέων ανθρώπων. Μέσα από τη σύγκριση με και χωρίς NT, μπορεί να γίνει αντιληπτό το πόσο δημιουργική και αυτόνομη γίνεται η διδασκαλία της Νεοελληνικής. Πόσο επίσης ο ίδιος ο μαθητής απελευθερώνεται και διαμορφώνει την προσωπικότητα του μέσα από αυτά που κάνει, οδηγούμενος στην αυτογνωσία. Οι NT βρίσκονται κάπου στη μέση λοιπόν, στο «μεταξύ» δασκάλου μαθητή, στο «μετά» της ψυχικής συνάντησης των δύο πλευρών.

5. Συμπεράσματα

Η μετάδοση της γνώσης όχι πια με έναν τρόπο τον παραδοσιακό αλλά με την ερευνητική και πειραματική οδό που προσφέρουν οι NT, δίνει ελπίδες για μια ποιοτικότερη προσέγγιση της. Η εργασία αυτή, ευελπιστεί να παράσχει μια συμβολή σε μελλοντικές μελέτες σχετικά με τις NT και την προώθηση τους σε παγκόσμιο και ελληνικό πλαίσιο. Ως προς την Ελλάδα, τη βοηθάνε να έχει ένα καλύτερο αποτέλεσμα στο υπάρχον εκπαιδευτικό σύστημα, της οποίας το παρελθόν έχει μια δυναμική και το παρόν της στηρίζεται σε γερές βάσεις. Κατόπιν όλων αυτών, θα ήταν χρήσιμο να ενισχυθούν οι προσπάθειες εισαγωγής ΤΠΕ με χρήση προσαρμοσμένου λογισμικού για το καλύτερο αποτέλεσμα στην ελληνική γλώσσα και εφαρμογές στην πράξη εφόσον υπάρχει το βάθος της σκέψης και της φιλοσοφίας για κάτι τέτοιο. Στο δίπτυχο αρχαία Ελλάδα-σύγχρονη Ελλάδα δεν υπάρχει ασυνέχεια, αλλά ένωση δύο ιστορικών περιόδων με κοινό παρονομαστή τη τεχνολογία.

Σημασία έχει ακόμη ότι ο Έλληνας καθηγητής έχει δει την αλλαγή αυτή και την εφαρμόζει. Σαν ζωγράφος με χίλια χρώματα μπροστά του που φτιάχνουν κάθε φορά κι έναν διαφορετικό ζωγραφικό πίνακα, αντιμετωπίζει πρόθυμα τη νέα αυτή πρόκληση. Παρά ταύτα, χρειάζονται ριζικές μεταρρυθμίσεις σε επίπεδο συστήματος, όπως κατάργηση των Πανελληνίων εξετάσεων που θα οδηγήσουν στην εξυγίανση της ελληνικής παιδείας. Επιπλέον αναμφίβολα δεν πρέπει να παραγνωρίζεται ότι πρώτα η ανθρώπινη σχέση παιδαγωγού μαθητή καθορίζει και διαμορφώνει την παραγωγική διδασκαλία. Η χρήση των νέων μέσων βρίσκεται στα χέρια του δασκάλου, αλλά η αγάπη του δασκάλου προς τα παιδιά θα οδηγήσει στη δημιουργική αξιοποίηση της και σε ένα επιτυχημένο αποτέλεσμα.

Η Ελλάδα μπορεί εύκολα να λειτουργήσει με τα νέα τεχνολογικά επιτεύγματα, καθώς κατέχει το δώρο από την ιστορία της. Το θαύμα του μηχανισμού των Αντικυθήρων, αποτελεί λαμπρό παράδειγμα για πολλά άλλα θαύματα που επιφέρει στη ζωή του ανθρώπου, ειδικά του νέου ανθρώπου. Κλείνοντας θα ήταν ευκτέο να αξιοποιήσουμε και στην παιδεία μας, όπως λέει ο Ελύτης, τη μαγεία αυτής της γλώσσας και να σεβαστούμε ότι εμφορεί ηθικές πάνω από όλα αξίες, το ήθος που όπως λέει «προσκοτάται στο μέγιστο των αιώνων» (Ελύτης, 2006). Η Ελλάδα λέει χαρακτηριστικά ο ποιητής είναι «μια χώρα μικρή σε έκταση χώρου και απέραντη σε έκταση χρόνου» (Ελύτης, 2006). Ας αφήσουμε τις NT να μας οδηγήσουν σε νέους δρόμους της γνώσης και ας ευχηθούμε να σταθούμε απέναντι στην παιδευτική δύναμη τους με επιμονή και όραμα.

Βιβλιογραφία

- Alahiotis, S. N., & Karatzia Stavlioti, E. (2006). *Effective curriculum policy and cross curricularity: analysis of the new curriculum design of the Hellenic Pedagogical Institute*. *Pedagogy, Culture & Society*, 14(2), 119–147. DOI: 10.1080/14681360600738277.
- Amaral, L. A., & Meurers, D. (2011). On using intelligent computer-assisted language learning in real-life foreign language teaching and learning. *ReCALL*, 23(1), 4–24. DOI:10.1017/S0958344010000261.
- Arnó-Macià, E. (2012). The role of technology in teaching languages for specific purposes courses. *The Modern Language Journal*, 96, 89–104. DOI: 10.1111/j.1540-4781.2012.01299.

- Balanskat, A. & Engelhardt, K. (2015). *Computing our future. Computer programming and coding priorities, school curricula and initiatives across Europe*. Ανακτήθηκε από: http://fcl.eun.org/documents/10180/14689/Computing+our+future_final.p
- Chun, D., Kern, R., & Smith, B. (2016). Technology in language use, language teaching, and language learning. *The Modern Language Journal*, 100(S1): 64–80. DOI: 10.1111/modl.12302 0026-7902/16/64–80.
- Colpaert, J. (2006). Pedagogy-driven design for online language teaching and learning. *CALICO journal*, 477–497.
- Compton, L. K. (2009). Preparing language teachers to teach language online: A look at skills, roles, and responsibilities. *Computer Assisted Language Learning*, (22)1, 73–99. DOI: 10.1080/09588220802613831
- Debbie, C., Debbie, A., U-Mackey-Levy, M., Blin, F., Siskin, C. B., & Takeuchi, O. (Eds.) (2011). *Integration of Technology for Effective Learning, Teaching, and Assessment*. WorldCALL: International perspectives on computer-assisted language learning. London and New York: Routledge.
- Ecosolon (2011). Δημήτρης Νανόπουλος - Στα Όρια της Φυσικής Επιστήμης. Ανακτήθηκε από: <https://www.youtube.com/watch?v=Ledx3ryks4g>.
- Farr, F. & Murray, L. (2016). *Introduction: language learning and technology*. In *The Routledge handbook of language learning and technology*. London and New York: Routledge.
- Flouris, G. & Pasias, G. (2003). A Critical Appraisal of Curriculum Reform in Greece (1980-2002) Trends, Challenges, and Perspectives. *European Education*, 35(3), 73–90.
- Godwin-Jones, R. (2013). Emerging technologies: The technological imperative in teaching and learning less commonly taught languages. *Language Learning & Technology*, 17(1), 7–19.
- Golonka, E. M., Bowles, A. R., Frank, V. M., Richardson, D. L., & Freynik S. (2014). Technologies for foreign language learning: a review of technology types and their effectiveness. *Computer assisted language learning*, 27(1), 70–105. DOI: 10.1080/09588221.2012.700315.
- Hatzopoulos, P., Kollias, A., & Kikis-Papadakis, K. (2015). School leadership for equity and learning and the question of school autonomy. Eesti Haridusteaduste Ajakiri. *Estonian Journal of Education*, 3(1), 65–79. DOI: <http://dx.doi.org/10.12697/eha.2015.3.1.03b>.
- Healey, D. (2016). *Language learning and technology: Past, present and future*. In *The Routledge handbook of language learning and technology*. London and New York: Routledge.
- Kern, R., & Malinowski, D. (2016). *Limitations and boundaries in language learning and technology*. In *The Routledge handbook of language learning and technology*. London and New York: Routledge.
- Koustourakis, G. (2007). The new educational policy for the reform of the curriculum and the change of school knowledge in the case of Greek compulsory education. *International Studies in Sociology of Education*, 17(1-2), 131–146. DOI: 10.1080/09620210701433878.
- Lee, C., Yeung, A. S., & Ip, T. (2016). Use of computer technology for English language learning: do learning styles, gender, and age matter?. *Computer Assisted Language Learning*, 29(5), 1035–1051, DOI: 10.1080/09588221.2016.1140655.
- Levy, M. (2009). Technologies in use for second language learning. *The Modern Language Journal*, 93, 769–782.
- Levy, M. (2016). *Researching in language learning and technology*. In *The Routledge Handbook of Language Learning and Technology*. London and New York: Routledge.
- Sentence, S., & Csizmadia, A. (2017). Computing in the curriculum: Challenges and strategies from a teacher's perspective. *Education and Information Technologies*, 2(22), 469–495. DOI 10.1007/s10639-016-9482-0.
- Stockwell, G. (2007). A review of technology choice for teaching language skills and areas in the CALL literature. *ReCALL*, 19(2), 105–120. DOI: 10.1017/S0958344007000225.
- Vavouraki, A. (2004). The Introduction of Computers into Education as a State Directed Initiative: A Case Study of the Greek Policies Between the Years 1985 and 2000, *Educational Media International*, 41(2), 145–156. DOI: 10.1080/09523980410001678601.
- Winke, P., Goertler, S., & Amuzie G. L. (2010). Commonly taught and less commonly taught language learners: Are they equally prepared for CALL and online language learning?. *Computer Assisted Language Learning*, 23(3), 199–219. DOI: 10.1080/09588221.2010.486576.
- Αδάλογλου-Παπαδογιάννη, Κ. (1993). *Το μάθημα της Έκθεσης, η διαχρονικότητα του και οι νέες τάσεις στην αξιολόγηση του*. Διδακτορική διατριβή. Σχολή Παιδαγωγική, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

- Ελύτης, Ο. (2006). *Λόγος στην Ακαδημία της Στοκχόλμης*, Εν Λευκώ, Αθήνα: Ίκαρος.
- Εξεταστέα Ύλη στη Νεοελληνική Γλώσσα Γενικής Παιδείας στις Πανελλαδικές Εξετάσεις 2017 – 2018 (Απόσπασμα από το ΦΕΚ 2893/2017). Ανακτήθηκε από: <https://edu.klimaka.gr/anakoinoseis-panellhnies/ejetastea-ylh-panellhnies/69-exetastea-ylh-neoellhnikh-glwsa.html>.
- Κουτσογιάννης, Δ. (2014). *Η εισαγωγή των ΤΠΕ στην εκπαίδευση και τη διδασκαλία των φιλολογικών μαθημάτων* στο: Επιμόρφωση Εκπαιδευτικών για την Αξιοποίηση και Εφαρμογή των ΤΠΕ στη Διδακτική Πράξη Επιμορφωτικό υλικό για την επιμόρφωση των εκπαιδευτικών – Τεύχος 3 (Κλάδος ΠΕ02) Γ' έκδοση Αναθεωρημένη, Πάτρα.
- Οδηγίες για τη διδασκαλία της Νεοελληνικής Γλώσσας και Γραμματείας και της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας και Γραμματείας στο Γυμνάσιο για το σχολικό έτος 2018 – 2019, Αρ. Πρωτ. 140101/Δ2, 29-08-2018
- Οδηγίες για τη διδασκαλία των φιλολογικών μαθημάτων στις Α' και Β' τάξεις Ημερήσιου ΓΕΛ για το σχολικό έτος 2017 – 2018, Αρ. Πρωτ. 168785/Δ2, 09-10-2017.
- Οδηγίες για τη διδασκαλία των φιλολογικών μαθημάτων στις Α' και Β' τάξεις Ημερήσιου ΓΕΛ για το σχολικό έτος 2018 – 2019 Αρ. Πρωτ. 142758/Δ2, 04-09-2018.
- Παγκουρέλια, Ε.Δ. (2013). *Ανάπτυξη Επιχειρηματολογίας στο Λύκειο: Εκπαιδευτικές Πρακτικές*. Διδακτορική διατριβή. Σχολή Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών, Παιδαγωγικό Τμήμα Προσχολικής Εκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.
- Πλάτων, *Πολιτεία (ή Περί Δικαίου Πολιτικός)*, μτφρ. Παπαθεοδώρου Α., Παππά Φ., Αθήνα, Πάπυρος Εκδοτικός Οργανισμός, χ.χ.
- Πούλιος, Κ. (2010). *Το δημιουργικό δοκίμιο (Η συμβολή της κριτικής και δημιουργικής σκέψης στην παραγωγή γραπτών κειμένων πρωτότυπης μορφής. Η περίπτωση της έκφρασης- έκθεσης στη Γ Λυκείου.)*. Πτυχιακή εργασία, Σχολή Επιστημών του ανθρώπου, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.
- Τσακαλίδης, Α. (2010). *Οι Θεωρητικοπαιδαγωγικές αρχές στην «Πολιτεία» του Πλάτωνα*. Μεταπτυχιακή εργασία, Σχολή Φιλοσοφική, Τμήμα Φιλοσοφίας και Παιδαγωγικής, Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Φαίδων*, κειμ.-μτφρ. Πετράκης, Ανακτήθηκε από: <http://www.plato-academy.gr/atlantida?baseUrl=view&pid=plato:41297&locale=en>.